

Обиход Г.О.,
к.е.н., доцент, докторант,
Інститут економіки природокористування та сталого розвитку
Національної академії наук України

НЕУРЯДОВІ ЕКОЛОГІЧНІ ОРГАНІЗАЦІЇ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ: ТИПОЛОГІЯ, ДІЯЛЬНІСТЬ І СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ РОЗВИТКУ

Анотація. Згідно з поставленою метою, наукова стаття розкриває передумови та рівні функціонування неурядових екологічних організацій у світі та на території України. Виділено напрями роботи міжнародних організацій у сфері охорони навколишнього середовища та екологічної безпеки, де акцентовано увагу на транскордонних територіях Заходу України. Проаналізовано природоохоронні напрями діяльності світових поліфункціональних організацій. Окреслено функції неурядових екоорганізацій і форми їх діяльності, а також стратегічні орієнтири розвитку в цілому та на території України.

Ключові слова: екологічна та природно-техногенна безпека, екологічна неурядова інституція, міжнародні відносини, фінансування екологічних проектів, світові поліфункціональні організації, стратегічні орієнтири розвитку.

Постановка проблеми. Охорона навколишнього середовища на національному рівні обов'язково передбачає міжнародне співробітництво, оскільки багато екологічних проблем є транскордонними (наприклад, через кордон повітряні маси переносяться кислотні опади), а вирішення окремих проблем всередині країни лише національними зусиллями не під силу навіть великим державам, бо вимагає досить значних матеріальних, наукових та інших ресурсів (наприклад, експерименти з впливу лише однієї хімічної речовини на навколишнє середовище, з урахуванням довготривалих наслідків, коштує понад 500 тис. доларів [2], а щорічно на світовому ринку з'являються понад тисячі нових хімічних речовин [3]). Також неможливо одній або кільком країнам боротися з процесом підвищення концентрації вуглекислого газу в атмосфері, зникненням озонного шару Землі або забрудненням Світового океану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На неурядові екологічні природоохоронні організації покладаються великі сподівання щодо ефективності їх роботи у запобіганні катастрофам та подоланні їх наслідків. Типологія цих об'єднань, напрями діяльності, джерела фінансування, а також проблематика взаємодії як із місцевим населенням, так і офіційними органами влади постійно перебуває у полі зору світової громадськості. Їх діяльність настільки різнопланова, що перебуває сфері досліджень багатьох наук: екології, економіки, соціології, політології, історії та географії, медицини тощо. Г. Климко та П. Блешмудт обґрунтували засади співробітництва України з міжнародними фінансовими організаціями за великою кількістю векторів взаємодії. Ю. Козак, Н. Логвінова визначали міжнародні стратегії розвитку з урахуванням екологічної складової та аналізували міжнародне співробітництво у цій сфері. Чимало дослідників зосереджувалися на секторальних напрямках діяльності міжнародних екологічних організацій: М. Хвесик – щодо охорони водної сфери, В. Степаненко – гарантування

екологічної та природно-техногенної безпеки, Є. Хлобистов, В. Шевчук – політичне регулювання взаємовідносин відповідно нормам екологічної політики, О. Веклич – фінансове забезпечення природоохоронної діяльності тощо [4; 5].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Зважаючи на загальнопланетарний характер екологічних проблем, цілком очевидно, що їх неможливо вирішити окремо в тій чи іншій державі. Проте міжнародне співтовариство вчиться координувати зусилля у природоохоронній та екологічній діяльності, залучаючи до цього урядові та неурядові міжнародні екологічні організації. Вони функціонують в площині міжнародної екологічної політики на рівнях:

1) **глобальному** – розробка і здійснення міжнародних правових, політичних і зовнішньоекономічних акцій з урахуванням екологічних обмежень у соціально-економічному розвитку, запасів природних ресурсів та їх розподілу між регіонами і країнами. Це динамічна, складна, інтегрована система, котра є основною сферою уваги всіх міжнародних екологічних форумів. Іноді вона може набувати досить агресивного характеру, виходити за межі міжнародних угод і норм.

2) **регіональному** – охоплює інтереси країн одного континенту, які об'єднані природно-географічним середовищем (море, річка, гірська система). На цьому рівні встановлюють квоти на видобування наявних природних ресурсів тощо. Однак регіональна екополітика, на сьогодні, ще не пішла далі загальних декларацій про загрози, що виникли. Країни діють головним чином відособлено на своєму державному рівні.

Прикладом прояву негативної тенденції у цій сфері є спільні заходи України та країн ЄС на західних кордонах держави, а саме на території Львівської, Івано-Франківської, Чернівецької, Закарпатської та Волинської областей. Так, ще з 2010 р. Львівська область підпадає під заходи Державної програми сталого розвитку Українських Карпат як складової частини програми Європейського Союзу «Карпатський простір». Ресурсну базу програми визначено відповідно до проблематики, а серед джерел надходження коштів зазначені, поряд із традиційними, бюджетними, і кошти інвесторів та приватних осіб. До виконання програми передбачається також залучення міжнародних фінансових коштів, технічна допомога. Ймовірно джерелом надходжень могли б виступати кошти ЄС, спрямовані у межах Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат, де українські Карпати розглядаються частина єдиного природного та економічного комплексу. Подібний механізм фінансування успішно реалізується на території Польщі, Угорщини, Словаччини. Однак оцінка українського стану справ у цій сфері свідчить про відсутність чітко визначених напрямів розвитку програми ЄС «Карпатський простір», недосконаліми залишаються і системи планування та управління.

Мета статті. Досліджуючи вищезазначені процеси, ми звернули увагу на різноманітність та деяку неточність у підхо-

дах щодо визначення типу, напрямів діяльності, форм роботи та джерел фінансування неурядових міжнародних екологічних організацій. У статті ми ставимо за мету розкрити передумови створення та особливості функціонування цих організацій, визначити напрями і результати їх діяльності на території України, проаналізувати сучасні досягнення тощо.

Виклад основного матеріалу. Західні джерела розрізняють такі види організацій:

- Громадські організації (Civil society organizations) – формальні та неформальні групи індивідів або асоціацій, які не належать ні владним ні бізнесовим структурам.

- Недержавні організації (Non-governmental organizations) – НДО часто плутають з поняттям громадянського суспільства. Насправді вони складають лише верхівку «айсберга» громадянського суспільства. Вони працюють над питаннями гуманітарної допомоги, захисту прав людини, екологічної безпеки. Розрізняють НДО з членством та без нього.

- Недержавні організації з розвитку (Non-governmental development organizations) – організації, що займаються пошуками шляхів залучення коштів в цілях розвитку певного регіону. Наприклад, такі організації міжнародного масштабу як CARE, Caritas, Novib, Oxfam. Розрізняють організації північного та південного типів. Північні – працюють тільки у напрямку розвитку регіонів. Південні залучаються і до інших проектів на місцевому рівні.

- Регіональні організації (Community-based organizations) – це невидимий шар «айсбергу» громадських організацій, що знаходиться під шаром недержавних організацій. Зазвичай – це організації з членством, які розташовані і діють в певному регіоні. Регіональні організації не є завжди формально зареєстрованими. Вони складаються з гуртків, груп інтересів, клубів. Ці організації працюють на волонтерських засадах, хоча і отримують гранти від недержавних організацій.

На сьогодні Україна здійснює дво- та багатостороннє співробітництво з міжнародними організаціями, що опікуються розв'язанням глобальних екологічних проблем – ПРООН (UNDP), Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП), Угода про співробітництво в сфері промислового розвитку ЮНІДО (UNIDO), Всесвітня метеорологічна організація ВМО (World Meteorological Organization, WMO), ЮНЕСКО (UNESCO), Всесвітня організація охорони здоров'я ВООЗ (World Health Organization, WHO), Європейська економічна комісія Організації Об'єднаних Націй (United Nations Economic Commission for Europe, UNECE), ЄВРОПЕЙСЬКА ЕКОЛОГІЧНА АГЕНЦІЯ (EUROPEAN ECOLOGICAL AGENCY), Глобальний Екологічний Фонд (ГЕФ). У рамках багатосторонніх угод наша держава бере активну участь в переговорному процесі щодо охорони навколишнього природного середовища, залученні фінансової допомоги для вирішення нагальних внутрішніх екологічних проблем та ін.

Крім міжнародних організацій, які безпосередньо опікуються питаннями охорони навколишнього природного середовища, світові поліфункціональні фінансово-економічні, військові та політико-економічні об'єднання серед напрямів своєї діяльності також декларують: гарантування безпеки (у т.ч. екологічної), сприяння боротьбі з екотероризмом, відновлення інфраструктури (що має виняткове значення для техногенної безпеки), інвестиції у проекти, що досліджують питання впливу кліматичних змін тощо. Серед таких організацій, що співпрацюють з Україною – Організація з безпеки і співробітництва в Європі (OSCE), Організація Північноатлантичного договору (НАТО), Світова організація торгівлі (ВТО), Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР),

СВІТОВИЙ БАНК, ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ІНВЕСТИЦІЙНИЙ БАНК та ін.

Окремими екологічними напрямами та їх проблематикою, а також охороною навколишнього природного середовища на міжнародному рівні опікуються ММО (Міжнародна морська організація), МАГАТЕ (Міжнародна організація з радіологічного захисту), МСОП (Міжнародна спілка охорони природи, природних ресурсів), МОК (Міжнародна організація з питань зміни клімату), ВФДП (Всесвітній фонд дикої природи), Greenpeace (Зелений світ), Римський клуб, Міжнародний зелений хрест, а також такі радикально налаштовані організації як Партизанське садівництво (Guerilla Gardening), Рух борців за добровільне вимирання людства як біологічного виду (VHEMT).

Протягом останніх десятиріч намітилась чітка тенденція вирішення багатьох питань екологічної безпеки на міжнародному рівні. Стимулюючим поштовхом до міжнародного співробітництва на рівні держав з питань екології стала Стокгольмська конференція (1972 р.). У 1982 р. ООН прийняла «Всесвітню хартію природи», в якій вперше на міжнародному рівні була проголошена відповідальність людства за стан природи. На конференції в Ріо-де-Жанейро був прийнятий програмний документ «Порядок денний на XXI століття» (1992 р.), що вміщує план міжнародних дій з навколишнього середовища на межі XX та XXI століть. Підсумки його виконання за десятиріччя були підведені на Всесвітньому форумі у 2002 р. в Йоганнесбурзі й вони невтішні. Реалізується програма «Людство та глобальні зміни», метою якої є вивчення взаємозв'язку в системі «людина-середовище життя».

Варто зазначити, що на міжнародному рівні розпочався процес формування нової системи цінностей соціального, економічного та етичного характеру, що включає в себе екологічний імператив. Запропоновано оцінювати успіхи держав у цьому напрямі системою індексів:

- а) індекс гуманітарного розвитку, який включає в себе досягнуту в державі тривалість життя його громадян, рівень освіти, рівень опанування ресурсами;

- б) індекс сталого економічного добробуту Далі-Кобба (1987) з поправками на екологічні витрати тощо [6].

У сучасній системі міжнародних екологічних відносин визначилась тенденція до перерозподілу функцій між суб'єктами діяльності. Зокрема, вплив недержавних (неурядових) інститутів, які ефективно функціонують як самостійні та дієві суб'єкти, зростає (рис. 1).

Сучасні неурядові міжнародні екологічні організації (яких нараховується понад 37 тисяч, з них в Україні екологічних – понад 500) відіграють не менш важливу роль, ніж державні чи міждержавні інституції. Неурядові структури впливають на світовий політичний процес як в глобальному, так і в регіональному вимірах; репрезентують широкі суспільні інтереси, що виходять за межі окремих держав; здійснюють безпосередній тиск на уряди; контролюють виконання міжнародних угод; забезпечують аналіз та експертну оцінку політичних проблем; сприяють ефективності та оптимізації міжнародного співробітництва, особливо в прикордонних територіях, де межі природних систем не співпадають із адміністративними кордонами.

Надзвичайно складно визначити кількість та прокласифікувати усі екологічні неурядові організації, котрі провадять діяльність на території України. Окремі з них мають власний статут, цілі та завдання, функціонують з часів отримання державою незалежності, інші – створюються під конкретні гранти та проекти, котрі виділяються міжнародним співтовариством для підтримання достатнього рівня екологічної безпеки. Всеукраїнська екологічна ліга, ЕкоКлуб Зелена Хвиля, Зелений Фронт,

Київський еколого-культурний центр, Національний екологічний центр України, Українська екологічна асоціація «Зелений світ», ВЕГО «МАМА-86» – лише окремі із нині діючих, що активно беруть участь у контролі всіх наукових і технологічних впроваджень та вивчають їх вплив на стан навколишнього середовища, підтримують та сприяють поширенню інформації щодо найсучасніших методів поліпшення якості життя на основі новітніх технологій і політики, дружньої до навколишнього середовища. Частина організацій створюються безпосередньо на мікрорівні, для вирішення локальних проблем міста, району чи області.

Функціонуючи як суб'єкт міжнародних відносин, неурядові міжнародні організації досягають поставлених цілей у екологічній сфері. Це стосується і таких завдань, що потребують серйозних поступок з боку держав, які змушені за деяких обставин частково відмовлятися від принципу національного суверенітету. Так, останніми роками деяким неурядовим організаціям, а саме тим, сферою діяльності яких є захист прав людини, екологічні проблеми або гуманітарна допомога, вдалося досягти права на втручання у внутрішні справи суверенних держав, використовуючи схеми фінансування політичних інтересів [12]. В окремих випадках неурядові організації можуть включатись у дипломатичну діяльність, впливаючи на процеси прийняття рішень. Традиційне обмеження для неурядових організацій – неучасть у політиці з метою досягнення влади – на практиці вже давно неактуальне.

Висновки і пропозиції. Отже, система сучасних міжнародних екологічних відносин характеризується значним зростанням кількості міжнародних неурядових екологічних організацій, збільшенням їх впливу на світовий процес гарантування безпеки і міжнародну співпрацю. Неурядові міжнародні організації є активними інституціалізованими суб'єктами міжнародних відносин, репрезентують широкі суспільні інтереси, які виходять за межі окремих держав. Діючи в межах консультативного статусу, неурядові інституції активно взаємодіють з урядовими міжнародними організаціями, визначаючи тенденції та характер міжнародних відносин.

Політичні аспекти проблем навколишнього середовища потребують дослідження та врегулювання, насамперед внаслідок дихотомії між екологічною взаємопов'язаністю і фрагментарністю політичних систем: високоінтегрована екосистема підлягає управлінню в рамках конструкції двох сотень держав, суверенних в межах своїх територій. З огляду на це, перспективи встановлення ефективного глобального управління навколишнім середовищем та екологічною безпекою, визначаються як досить скромні. Однією з причин називають слабкість або відсутності інститутів, необхідних для того, щоб забезпечити належну співпрацю, попередити екопорушення і свавілля у використанні компонентів навколишнього середовища, підтримати і спрямувати внутрішнє прагнення країн до кооперації.

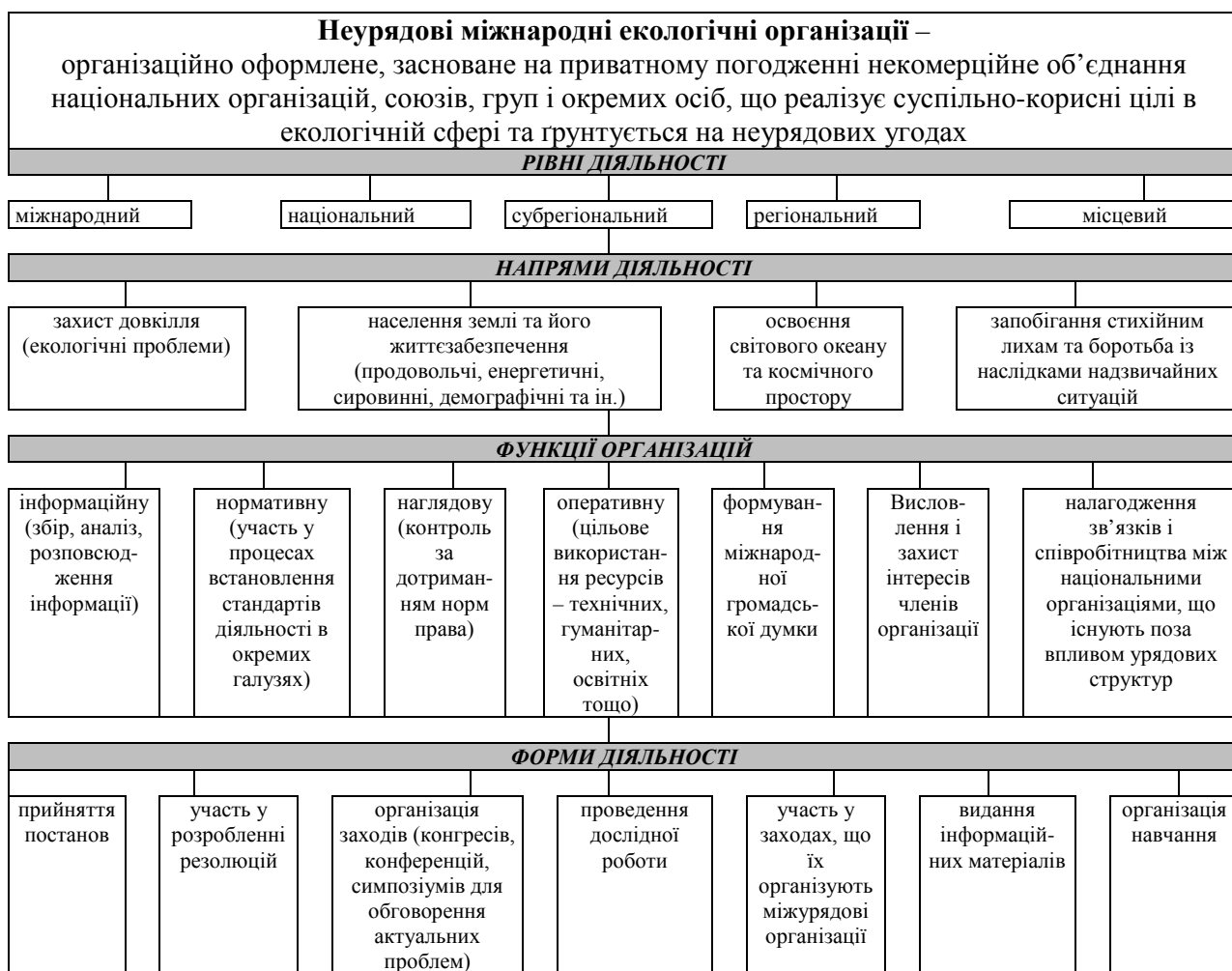


Рис. 1. Класифікація міжнародних неурядових екологічних організацій

Джерело: складено автором на основі [7; 8; 9; 10; 11]

Незважаючи на те, що міжнародне екологічне співробітництво конче необхідне як для вирішення глобальних екологічних проблем, так і для роботи з внутрішніми питаннями навколишнього середовища, держави уникають брати участь у спільних екологічних проектах, або ж співпраця залишається на суто декларативному рівні. Проте міжнародні зобов'язання України, які викладені в соціо-еколого-економічних угодах, договорах, Деклараціях, вимагають невідкладних заходів на державному, регіональному, місцевому та об'єктовому рівнях, які мають бути спрямовані на досягнення високої мети – екологічної та природно-техногенної безпеки. Чимало завдань щодо реалізації поставленої мети покладається і на екологічні організації усіх рівнів діяльності. Головними ж стратегічними орієнтирами розвитку та функціонування для них повинні бути:

- розробка конкретних заходів щодо виконання Україною фінансових зобов'язань відповідно до міжнародних договорів з природоохоронних проблем;
- завершення процесу приєднання до міжнародних конвенцій та угод, зокрема запобігання опустелюванню та співпраці з використанням та експлуатації природних ресурсів і умов, що належать до категорій «спільної спадщини людства» (світовий океан, Антарктида, повітряний басейн, космічний простір);
- сприяння вдосконалення структури та принципів побудови національного екологічного законодавства;
- аналіз нормативно-правових актів України щодо їх відповідності вимогам законодавства Європейського Союзу;
- створення міжнародних банків екологічної інформації;
- співробітництво у справі ліквідації наслідків екологічних і техногенних катастроф;
- узгодження національної екологічної політики і природоохоронних економічних програм з метою послаблення їхнього можливого негативного впливу на розвиток міжнародних економічних відносин;
- координація національних природоохоронних заходів і програм з огляду на екологічну взаємозалежність держав.

Література:

1. Екологічна і природно-техногенна безпека України в регіональному вимірі : [монографія] / М.А. Хвесик, А.В. Степаненко, Г.О. Обиход та ін. За науковою редакцією д.е.н., проф., академіка НААН України М.А. Хвесика. – К. : ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України», 2014 р. – 340 с.
2. Industry and Environment. – 2000. – Vol. 4. – N 4. – P. 1.
3. Myers N. Environmental issues: International & Supranational // Pap. N 10 conf. – Nairobi, 2001. – P. 3.
4. Хвесик М.А. Інституціональне середовище сталого водокористування в умовах ринкових відносин: національні та регіональні виміри : моногр. / М.А. Хвесик, В.А. Голян, Ю.М. Хвесик ; Рада по вивч. продукт. сил України НАН України, Нац. авіац. ун-т. – К. : Книжк. вид-во НАУ, 2005. – 180 с.
5. Хвесик М.А. Інноваційно-інвестиційна і технологічна безпека трансформації регіональних економічних систем / М.А. Хвесик, А.В. Степаненко, Г.О. Обиход, О.М. Ляшенко, Н.В. Дачій, А.М. Сундук, І.О. Ілляшенко; ред.: М.А. Хвесик. – К. : Наук. думка, 2013. – 486 с.
6. Міжнародні рейтинги та індекси [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/Category:International_rankings.
7. Корнієвський О.А. Недержавна система забезпечення національної безпеки держави: концептуальні засади / О.А. Корнієвський // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2008. – № 42. – С. 231-240.
8. Кузнецова Е. Эволюция консультативного статуса международных неправительственных организаций при Экономическом и Социальном Совете ООН. // Белорусский журнал МП и МО. Международное право. – 2001. – № 3. – С. 20-32.
9. Подшибякин С.А. Правовой статус международных неправительственных организаций / С.А. Подшибякин. – М. : Юрлитинформ, 2006. – 127 с.
10. Lewis, David. The Management of Non-Governmental Development Organizations. London and NY: Routledge, 2001. – P. 239.
11. Visible Hands Taking Responsibility for Social Development-an UNRISD Report for Geneva 2000. – P. 123.
12. Попередній звіт про роботу Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань встановлення фактів закордонного втручання у фінансування виборчих кампаній в Україні через недержавні організації, що існують на гранти іноземних держав [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://comments.ua/info/POPEREDNIY-ZVIT-pro-robotu-Timchasovoi-slidchoi-komisii-Verhovnoi-Radi-Ukraini.html>.

Обиход А.А. Неправительственные экологические организации на территории Украины: типология, деятельность и стратегические ориентиры развития

Аннотация. Согласно поставленной цели, научная статья раскрывает предпосылки и уровни функционирования неправительственных экологических организаций в мире и на территории Украины. Выделены направления работы международных организаций в сфере охраны окружающей среды и экологической безопасности, где акцентировано внимание на трансграничных регионах Украины. Проанализированы природоохранные направления деятельности мировых полифункциональных организаций. Определены функции неправительственных экоорганизаций и формы их деятельности, а также стратегические ориентиры развития в целом и на территории Украины.

Ключевые слова: экологическая и природно-техногенная безопасность, экологическая неправительственная организация, международные отношения, финансирование экологических проектов, мировые полифункциональные организации, стратегические ориентиры развития.

Obikhod A.A. Non-governmental environmental organizations on the territory of Ukraine: typology, activities and strategic guidelines for development

Summary. The article considers backgrounds and levels of functioning of non-governmental environmental organizations in the world and on the territory of Ukraine. The directions of the work of international organizations in the field of environmental protection and ecological safety are singled out, where attention is focused on the transboundary territories of Western Ukraine. Analyzed are the environmental areas of activities of the world polyfunctional organizations. Outlined are functions of non-governmental environmental organizations and forms of their activities as well as strategic guidelines for development in general and on the territory of Ukraine.

Keywords: environmental and natural-technogenic safety, environmental non-governmental institution, international relations, financing for environmental projects, worldwide polyfunctional organizations, strategic guidelines for development.